

HENRYK STAWSKI
FLORIAN WIŚNIEWSKI

ROZWÓJ RZEMIOSŁA ZIEMI LUBUSKIEJ W OKRESIE POWOJENNYM

Rzemiosłu województwa zielonogórskiego poświęcono jeden z rozdziałów monografii geograficzno-gospodarczej tego regionu¹. Od momentu ukazania się powyższej publikacji upłynął jednak pewien okres czasu, który umożliwia przeprowadzenie oceny rozwoju rzemiosła Ziemi Lubuskiej za okres jego 20-lecia.

Rozważania powyższe stanowią próbę oceny rozwoju rzemiosła zielonogórskiego w Polsce Ludowej. W związku z tym obejmują one okres od wyzwolenia Ziemi Lubuskiej, to jest od 1945 r. do końca realizacji minionego planu pięcioletniego, czyli do roku 1965 włącznie.

Rzemiosło zielonogórskie pomimo zniszczeń wojennych stanowiło jeden z najaktywniejszych czynników zagospodarowania Ziemi Lubuskiej po jej wyzwoleniu. W dużej mierze przyczyniła się do tego tradycja polskości, której głównym przejawem była działalność na terenie Zielonej Góry Towarzystwa Polskich Rzemieślników w okresie przed I wojną światową². Już w styczniu 1946 r. na obszarze obecnego województwa zielonogórskiego czynnych było 2.173 warsztatów rzemieślniczych³. Przyrost warsztatów rzemieślniczych trwał do roku 1948, w którym osiągnął stan 2.816, a liczba zatrudnionych w nich pracowników wynosiła 5.061⁴.

Tak pomyślnego rozwoju rzemiosła na omawianym terenie nie można niestety już zanotować w okresie późniejszym. Rozwój zakładów oraz zatrudnionych w nich pracowników na terenie całego kraju oraz Ziemi Lubuskiej przedstawia tabela nr 1.

Z tabeli wynika, że rzemiosło indywidualne w okresie swego dwudziestolecia istnienia na Ziemi Lubuskiej⁵ podlegało w zasadzie działaniu tych samych czynników, które występowały w pozostałych regionach kraju. W związku z tym można wyróżnić w jego rozwoju cztery etapy, a mianowicie okres od

1. H. STAWSKI, *Rzemiosło*, w: *Województwo zielonogórskie. Monografia geograficzno-gospodarcza*, praca zbiorowa, Poznań 1961, s. 535—544.

2. *Ibidem*, s. 535 i *Nadodrże* 1960, nr 12.

3. H. STAWSKI, *op. cit.*, s. 536.

4. *Materiały Związku Izb Rzemieślniczych*.

5. Do badania przyjęto obszar województwa zielonogórskiego według stanu powiatów w podziale administracyjnym z 1965 r. Przyjęta powierzchnia Ziemi Lubuskiej była w latach 1945—1950 tylko o 0,3% mniejsza. Można więc zakładać, że wyniki porównań z tego tytułu będą zawierały podobny procent błędów.

TABELA NR 1

DYNAMIKA ZAKŁADÓW I ZATRUDNIENIA RZEMIOSŁA
INDYWIDUALNEGO W POLSCE I NA ZIEMI LUBUSKIEJ W LATACH
1947—1965

Lata	Zakłady		Zatrudnienie	
	Polska	Ziemia Lubuska	Polska	Ziemia Lubuska
1947	100,0	100,0	100,0	100,0
1948	94,4	106,6	94,1	130,7
1951	63,1	52,2	44,0	47,3
1953	59,2	52,2	39,5	44,4
1955	65,0	52,9	41,6	43,7
1958	98,6	113,2	72,9	112,9
1960	96,9	101,8	71,7	107,9
1962	97,4	103,3	72,3	119,2
1965	100,7	107,5	107,5	127,2

Źródło: Materiały Związku Izb Rzemieśniczych i Izby Rzemieśniczej w Zielonej Górze.

roku 1945 do roku 1948 oraz od roku 1949 do roku 1955, od roku 1956 do roku 1960 i od roku 1961 do roku 1965.

W pierwszym okresie zaznaczył się silny rozwój rzemiosła, który na terenie Ziemi Lubuskiej przyniósł lepsze rezultaty, niż dla ogółu kraju. Spowodowane było to faktem, iż zarówno ludność autochtoniczna, jak i napływowa, potrafiły najszybciej uruchomić małe zakłady zaspokajające podstawowe potrzeby mieszkańców. W tym czasie rzemiosło indywidualne stanowiło jedną z podstawowych gałęzi określających rozwój gospodarczy Ziemi Lubuskiej, gdyż przemysł był o 80% zniszczony⁶. Stopniowe uruchomienie zakładów wielkoprzemysłowych przy ograniczonej liczbie mieszkańców spowodowało jednak na przełomie lat 1948 i 1949 nowe zjawisko, polegające na odpływie pracowników z rzemiosła. Proces ten spotęgowała zmiana polityki państwowej wobec rzemiosła w okresie realizacji planu szesnastoletniego. Główną rolę odegrały w tym zakresie polityka podatkowa i lokalowa. Łączne działanie przedstawionych czynników spowodowało zmniejszenie liczby zakładów rzemieślniczych do połowy ich stanu z roku 1948 oraz 1/3 zatrudnionych w nich pracowników. Na terenie Ziemi Lubuskiej upadek rzemiosła indywidualnego nastąpił w wyjątkowo szybkim tempie i w zasadzie osiągnął już swoją dolną granicę w roku 1951. Od wspomnianego roku można mówić o stagnacji w rzemiosle zielonogórskim, która trwała do końca 1955 r. Nowy okres rozwoju przeżyło rzemiosło zielonogórskie w latach 1956—1958. Zmiana polityki państwowej wobec rzemiosła doprowadziła do szybkiego uruchomienia nieczynnych bądź pracujących nielegalnie zakładów rzemieślniczych. Burzliwy rozwój rzemiosła napotkał jednak na sporo przeszkód o charakterze rynkowym. Na podstawie przeprowadzonej ankiety wśród rzemieślników zielonogórskich, do takich zasadniczych trudności można zaliczyć: niedostateczne zaopatrzenie w surowce, nierealne cenniki za świadczone usługi oraz konkurencję rzemiosła nielegalnego⁷. Szczególną przeszkodą w dalszym rozwoju stanowiło zaopatrzenie warsztatów rzemieślni-

6. Z. KRZYŻANIAK, A. NETZEL, W. HYLĄ, *Problemy gospodarcze województwa zielonogórskiego*, w: *Rocznik Lubuski I*, Zielona Góra 1959, s. 10.

7. Materiały Izby Rzemieśniczej w Zielonej Górze.

czych w surowce i paliwo. Niezależnie bowiem od niskich przydziałów, istniejący system rozdzielnictwa powodował konieczność ponoszenia dodatkowych kosztów transportu, które tym samym wpływały na wzrost ostatecznej ceny zaopatrzenia. Z drugiej strony ceny zbytu w rzemiośle pozostawały bez zmian, obniżając tym samym rentowność zakładów. W tej sytuacji mniej sprawne warsztaty rzemieślnicze zaczęły ulegać likwidacji. Z rzemiosła odeszły także osoby, które w okresie jego szybkiej rekonstrukcji upatrywały możliwości łatwego się wzbogacenia. Na osłabienie rzemiosła wpłynęła także polityka niektórych władz terenowych (np. powiat Żary), które stwarzały nadal przeszkody w uruchamianiu nowych zakładów. W wyniku działania wymienionych przyczyn w latach 1959 i 1960 nastąpiło zmniejszenie rozmiarów działalności rzemiosła indywidualnego.

Rozwojowi rzemiosła indywidualnego w latach 1956—1960 towarzyszył odwrotny proces w zakresie świadczenia usług ze strony spółdzielczości i państwowego przemysłu terenowego. W usługach przemysłowych stan zatrudnienia pracowników w roku 1958 zmniejszył się do 66% w stosunku do roku 1956, a w usługach nieprzemysłowych liczba zatrudnionych bezpośrednio przy usługach w tym samym czasie zmalała do 70%⁸. W spółdzielczości pracy liczba zatrudnionych robotników w usługach przemysłowych w roku 1960 wynosiła w stosunku do roku 1957 około 60%⁹. W ten sposób rzemiosło indywidualne uzyskało szerokie możliwości świadczenia usług.

W roku 1960 ukazała się uchwała nr 194 Rady Ministrów w sprawie rozwoju usług dla ludności w latach 1961—1965¹⁰. Na podstawie wymienionej uchwały rzemiosło indywidualne zostało zobowiązane do zaspokojenia potrzeb ludności w zakresie usług. Podobna rola przypadła również rzemiosłu lubuskiemu. W wyniku realizacji wspomnianej uchwały nastąpił ponowny rozwój rzemiosła. Charakterystycznym przejawem rozwoju rzemiosła lubuskiego w ostatnim okresie było wyprzedzenie przyrostu zakładów przez zatrudnionych w nich pracowników. Sprzyjające warunki dla rozwoju rzemiosła spowodowały bowiem napływ do niego nowych pracowników, a szczególnie uczniów. W uruchamianiu natomiast nowych zakładów na przeszkodzie stanął brak nowych lokali, a ponadto niedostateczne zasoby środków wśród nowowyszkolonych rzemieślników.

Przedstawione przemiany w rozwoju rzemiosła wpłynęły na ukształtowanie się udziału lubuskich zakładów i zatrudnienia w rzemiośle ogólnopolskim (tab. 2).

TABELA NR 2

UDZIAŁ PROCENTOWY RZEMIOSŁA W ZAKŁADACH I ZATRUDNIENIU KRAJU

Wyszczególnienie	1947	1948	1951	1953	1955	1958	1960	1962	1965
Zakłady	1,9	2,2	1,6	1,7	1,6	2,2	2,0	2,0	2,2
Zatrudnienie	1,2	1,7	1,3	1,4	1,3	1,9	1,9	1,9	2,0

Źródło: Materiały Związku Izb Rzemieślniczych i Izby Rzemieślniczej w Zielonej Górze.

8. Rocznik Gospodarczo-Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1959, Zielona Góra 1959, s. 162 i 165.

9. Materiały Centralnego Związku Spółdzielczości Pracy.

10. *Monitor Polski* 1960, nr 55.

Najwyższy udział rzemiosła zielonogórskiego w ogólnej liczbie zakładów i pracowników kraju można było zaobserwować w roku 1948. Upadek jednak rzemiosła w latach następnych był również większy na terenie Ziemi Lubuskiej i dlatego pomyślny jego rozwój w ostatnim dziesięcioleciu nie pozwolił na odzyskanie utraconej pozycji w rzemiośle ogólnopolskim. Z tych względów zajmuje ono dwudzieste miejsce w kraju, podczas gdy w zakresie produkcji przemysłu siedemnaste¹¹.

Rzemiosło indywidualne nie reprezentuje tylko jednej branży działalności, lecz podobnie jak przemysł, różne zawody a obok tego produkcję i usługi budowlane oraz usługi osobiste. Z tego powodu dalsze rozważania poświęcono rozwojowi najbardziej licznych zawodów rzemiosła zielonogórskiego. W analizie celowo pominięto grupy rzemiosł, gdyż od 20.VIII. 1963 r. obowiązuje nowa lista klasyfikacyjna zawodów rzemieślniczych. Z powodu luk w materiałach źródłowych nie można było przyjąć do rozważań roku 1947 lub 1948 jako podstawy porównawczej. W tej sytuacji rozwój rzemiosła ilustrują liczby z lat 1951, 1960 i 1965.

Rok 1951 stanowi stosunkowo młodą datę istnienia województwa zielonogórskiego, a ponadto obrazuje stan rzemiosła na Ziemi Lubuskiej, w okresie jego upadku. Względna stabilizacja rzemiosła oraz zapoczątkowanie nowego etapu jego rozwoju przypada na okres lat sześćdziesiątych naszego stulecia. Wobec tego rok 1960 przyjęto jako podstawę porównawczą.

Analiza rozwoju zakładów i zatrudnienia w najważniejszych rzemiosłach zielonogórskich (tabela 3) pozwala wyodrębnić w nich zasadnicze trzy grupy rzemiosł z punktu widzenia tempa przyrostu. Pierwszą grupę stanowią zawody, które podlegają szybkiemu rozwojowi. Do nich można zaliczyć budownictwo, instalatorstwo elektryczne, malarstwo, wiertnictwo studzien, zduństwo, radiomechanikę, wulkanizatorstwo, stolarstwo, ślusarstwo samochodowe, fotografowanie i fryzjerstwo. Na aktywizację części wymienionych rzemiosł wpłynęły stale wzrastające potrzeby ludności i przedsiębiorstw na roboty konserwacyjno-budowlane. W ostatnim dziesięcioleciu czynnik ten nabrał szczególniego znaczenia dla województw zachodnich. Na tych terenach znajduje się bowiem największy majątek komunalny łącznie z gospodarką mieszkaniową. W województwie zielonogórskim udział majątku komunalnego w całości majątku tego regionu wynosił wg inwentaryzacji z 1961 r. 15,9% i był najwyższy w kraju¹². Wskutek jednak niedostatecznych nakładów na remonty kapitalne i inwestycje szczególnie w okresie planu sześcioletniego wystąpiło zjawisko zmniejszenia stanu majątku komunalnego. W tej sytuacji rzemiosła budowlane stały się obok spółdzielczości i przemysłu terenowego istotnym źródłem podaży usług mających na celu renowację i konserwację obiektów mieszkaniowych na terenie Ziemi Lubuskiej. Wysokie tempo wzrostu można również zaobserwować w radiomechanice, wulkanizatorstwie i ślusarstwie samochodowym. Powyższe rzemiosła nabierają coraz większego znaczenia pod wpływem wzrostu gospodarczego regionu. Przyrost trwałych dóbr konsumpcyjnych wśród ludności w postaci samochodów, motocykli, motorowerów, telewizorów i odbiorników radiowych powoduje, że państwowa baza obsługowa oraz spółdzielczości pracy nie zaspokajają w sposób wystarczający rosnącego popytu na tego rodzaju usługi.

11. Por. F. WIŚNIEWSKI, *Rzemiosło indywidualne w dwudziestolecu Polski Ludowej*. Studium ekonomiczne, Poznań 1964, s. 98 i 123.

12. A. GINSBERT, *Majątek komunalny w Polsce i zmiany w jego stanie w okresie powojennym*, Miasto 1965, nr 2, s. 3.

TABELA NR 3

**ZAKŁADY I ZATRUDNIENIE W NIEKTÓRYCH RZEMIOSŁACH
ZIEMI LUBUSKIEJ (1960 = 100)**

Rzemiosło	Zakłady			Zatrudnienie		
	1951	1960*	1965	1951	1960*	1965
Ogółem Ziemia Lubuska	51,3	2691	105,6	43,8	4178	117,9
w tym:						
Budownictwo	13,4	82	211,0	12,5	192	177,6
Instalatorstwo elektryczne	9,8	41	219,5	9,1	88	203,4
Kominarstwo	64,4	90	98,9	66,9	151	86,1
Malarstwo	26,8	112	179,5	25,2	226	165,9
Wiertnictwo studzien	6,7	15	133,3	16,7	24	125,0
Zduństwo	23,1	26	242,3	21,2	33	224,2
Elektromechanika	31,6	19	68,4	21,9	32	84,4
Kowalstwo	52,4	311	83,0	49,2	366	85,8
Radiomechanika	28,6	16	137,5	23,5	17	158,8
Ślusarstwo	31,3	144	88,9	32,4	216	105,1
Ślusarstwo samochodowe	31,6	38	128,9	55,6	45	297,8
Wulkanizatorstwo	27,3	22	118,2	22,6	31	148,4
Zegarmistrzostwo	51,9	77	96,1	52,2	90	102,2
Kotodziejstwo	48,5	68	76,5	48,1	79	75,9
Stolarstwo	27,5	178	102,8	28,3	322	122,7
Rymarstwo	78,9	19	68,4	65,5	29	75,9
Szewstwo	84,5	258	80,2	79,5	308	81,5
Krawiectwo damskie	54,5	132	96,2	44,7	179	108,9
Krawiectwo męskie	76,5	370	63,8	63,7	559	65,5
Piekarstwo	65,4	133	78,9	58,4	279	106,8
Fryzjerstwo	46,6	174	112,1	31,1	315	141,6
Fotografowanie	55,7	97	104,1	53,0	117	122,2

* = liczby absolutne.

Źródło: Materiały Izby Rzemieśniczej w Zielonej Górze.

Zmiany w użytkowaniu wozów na wsi spowodowały także wzrost potrzeb na prace wulkanizatorstwa.

Szybkiemu rozwojowi podlegały także stolarstwo, fryzjerstwo i fotografowanie. W ostatnio wymienionych zawodach znaczny przyrost zakładów stanowił również konsekwencję wzrostu gospodarczego. W tym wypadku jednak poprawa sytuacji materialnej ludności spowodowana przyrostem dochodu narodowego znalazła odzwierciedlenie bezpośrednio w zwiększeniu popytu na świadczenia omawianych zawodów. Przy tym można zauważyć szybko narastające zapotrzebowanie na usługi fryzjerskie ze strony wsi, która do tej pory nie posiadała zakładów na swoim terenie¹³. Na terenie Ziemi Lubuskiej do spotęgowania popytu na wymienione usługi przyczyniła się struktura wieku ludności. W województwie tym spotykamy bowiem wysoki udział młodych roczników w ogólnym stanie ludności¹⁴. Dla tej kategorii społeczeństwa cechą charakterystyczną jest większa słonność do konsumpcji usług z zakresu obsługi osobis-

13. R. JAWOREK, *Przydatność metody ankietowej do badania popytu na usługi dla ludności wiejskiej*, w: *Usługi i ich rola społeczno-ekonomiczna*, Warszawa 1965, s. 142-143.

14. W. BOREJKO, *Stosunki ludnościowe*, w: *Województwa zielonogórskie*, op. cit., s. 236-237.

tej, a więc fryzjerstwo, fotografowania, a ponadto skłonność do zakupów nowoczesnych dóbr trwałego użytku, wśród których poważną pozycję zajmują meble.

Drugą grupę rzemiosł z punktu widzenia ich rozwoju tworzą zawody: ślusarstwo, zegarmistrzostwo, krawiectwo damskie i piekarstwo. Są to zawody stosunkowo licznie reprezentowane na terenie Ziemi Lubuskiej. Cechą charakterystyczną ich rozwoju jest stały przyrost zatrudnienia przy równoczesnym zmniejszeniu się liczby warsztatów. W konsekwencji wzrosła przeciętna liczba zatrudnionych pracowników w tych zawodach. Za wyjątkiem krawiectwa damskiego pozostałe zawody charakteryzują się znacznym wyposażeniem technicznym. Należą więc do rzemiosł stosunkowo kosztownych. Z tego powodu przyrost zakładów nie rekompensuje w nich ubytku spowodowanego zarówno przyczynami naturalnymi, jak również w niektórych wypadkach ograniczeniami rynkowymi — głównie w zakresie zaopatrzenia. Występujący w tych zawodach stały przyrost zatrudnienia pozwala sądzić, że zakres obsługi społeczeństwa nie uległ zmniejszeniu. W niektórych jednak skupiskach ludności wystąpił brak zakładów usługowych, który częściowo tylko został wypełniony przez spółdzielczość pracy oraz zakłady spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu na terenie miejskim.

W skład trzeciej grupy wchodzi rzemiosła, w których po roku 1960 nastąpił spadek liczby zakładów i zatrudnionych pracowników. Na powyższą grupę składają się zawody: kominiarstwo, elektromechanika, kowalstwo, kołodziejstwo, rymarstwo, szewstwo i krawiectwo męskie. Zawód kominiarski został poddany koncesjonowaniu¹⁵. W tej sytuacji ubytek naturalny w warsztatach indywidualnych rekompensowały zakłady rzemiosła uspołecznionego. Główną przeszkodą w rozwoju elektromechaniki stanowiło niedostateczne zaopatrzenie w surowce. Na rozwój pozostałych rzemiosł istotny wpływ wywarł postęp techniczny i nowoczesne metody produkcji. Wskutek wprowadzenia do gospodarki rolnej zmechanizowanych maszyn i ciągników, uległy zmianie potrzeby na usługi wykonywane przez kowalstwo. W związku z tym, obok zamówień na czynności tradycyjne, od zawodu kowalskiego oczekuje się drobnych remontów traktorów i motocykli, usług spawalniczych¹⁶. Zmniejszenie się stanu zakładów kowalskich wskazuje, że nie zdołały się one jeszcze dostosować do tego procesu przemian. W gorszej sytuacji znalazł się zawód kołodziejski. Zmiana użytkowanych wozów na wsi spowodowała skierowanie popytu społeczeństwa na wyroby przemysłu państwowego. W tej sytuacji rozmiary popytu na usługi i produkty wspomnianego rzemiosła uległy znacznemu ograniczeniu¹⁷.

Rymarstwo, szewstwo i krawiectwo męskie należą do zawodów, które bezpośrednio po wojnie przeżywały okres szczytowego rozwoju. Niedostateczna podaż obuwia fabrycznego i odzieży gotowej stworzyła popyt ludności na wyroby rzemieślnicze oraz wszelkiego rodzaju reperacje. W ostatnich latach nastąpił rozwój przemysłu obuwniczego, który zaczął produkować obuwie tanie. W tej sytuacji zaczął maleć popyt na usługi szewskie, gdyż ludność zamiast dokonywać parokrotnych reperacji, kupuje nowe obuwie. Dodatkowym czynnikiem pogłębiającym trudną sytuację szewstwa indywidualnego stanowi konkurencja w zakresie usług naprawczych ze strony rzemiosła uspołecznionego

15. Rozporządzenie Ministra Przemysłu Drobniego i Rzemiosła z 28. II. 1957, Dz. U. 1957, nr 33, poz. 145.

16. R. JAWOREK, op. cit., s. 144—145.

17. Por. W. IWASZKIEWICZ, *Rzemiosło przestawia się z produkcji na usługi*, Przegląd Drobnej Wytwórczości 1961 z. 16, s. 14, i J. WOJTYNA, *Usługi gospodarcze dla wsi*, Warszawa 1962, s. 99.

oraz nielegalnych rzemieślników. Rzemiosło uspołecznione dzięki dokonanym inwestycjom potrafiło zmechanizować część czynności reperacyjnych, a tym samym obniżyć koszt naprawy obuwia. Po niższym koszcie świadczą również usługi rzemieślnicy nielegalni, którzy po zlikwidowaniu własnych warsztatów przeszli do pracy w jednostkach gospodarki uspołecznionej, a po godzinach pracy wykonują dodatkowo na własny rachunek różne naprawy bez konieczności ponoszenia obciążeń podatkowych i innych świadczeń. W tej sytuacji zawód szewski ulega stałemu kurczeniu się. Pozostają tylko zakłady o lepszym wyposażeniu technicznym, które przestawiły się na produkcję krótkich serii najnowszych modeli, względnie podobnie jak w krajach wysoko rozwiniętych na naprawy ekspresowe¹⁸.

Źródłem upadku rymarstwa można cię doszukiwać w zmianach, dokonujących się na terenie wsi. Spadek poglobia koni spowodowany mechanizacją rolnictwa i transportu wpłynął na skurczenie się popytu na wyroby i usługi powyższego zawodu.

Wśród zawodów przeżywających trudności rozwoju znajduje się także krawiectwo męskie. W odróżnieniu od krawiectwa damskiego w ostatnim pięcioleciu nastąpił znaczny ubytek zakładów i pracowników krawiectwa męskiego. Głównym powodem wytworzonej sytuacji była konkurencja ze strony przemysłu odzieżowego oraz spółdzielczości pracy. Udoskonalenie wzornictwa fabrycznej konfekcji odzieżowej przy jednocześnie niskiej jej cenie spowodowało przestawienie się konsumentów z usług krawiectwa miarowego na kupno ubiorów gotowych. Częste zmiany mody chronią natomiast krawiectwo damskie przed konkurencją przemysłu odzieżowego. W tej sytuacji można się spodziewać, że i w latach następnych nie wystąpią korzystne warunki dla rozwoju krawiectwa męskiego. Jedynie część zakładów, których wyposażenie techniczne nie będzie odbiegało od poziomu występującego w rzemiośle uspołecznionym ma możliwość skutecznego rywalizowania w obsłudze ludności z przemysłem odzieżowym i uspołecznionymi zakładami usługowymi.

Z potencjałem usługowo-wytwórczym rzemiosła wiąże się kształcenie wykwalifikowanych kadr oraz aktywizacja zawodowa kobiet. Główne bowiem źródło dopływu pracowników do rzemiosła stanowią wykształceni w nim czeladnicy, a następnie mistrzowie. Rzemiosło umożliwia również w wielu jego zawodach łączenie pracy warsztatowej z prowadzeniem gospodarstwa domowego. W ten sposób powstają wyjątkowo dogodne warunki do zatrudnienia kobiet. Realizację obu wymienionych zadań przez rzemiosło lubuskie ilustruje tabela 4.

Udział uczniów w ogólnej liczbie rzemieślników wskazuje, że znaczna część spośród nich po ukończeniu nauki zasila szeregi pracowników przemysłu i rzemiosła uspołecznionego. Z punktu widzenia nakładów społecznych jest to niewątpliwie tani system szkolenia, który umożliwia ponadto bardzo wczesne zaangażowanie uczniów w procesie pracy.

Liczba uczniów w rzemiośle stanowi również jeden ze wskaźników ilustrujących sytuację materialną zatrudnionych. Stwierdzenie powyższe potwierdza kształtowanie się udziału uczniów w zatrudnieniu poszczególnych rzemiosł. Brak perspektyw rozwoju niektórych rzemiosł spowodował, że nie można dostrzec w nich zwiększonego udziału uczniów w ostatnim pięcioleciu, pomimo bardzo sprzyjającej ku temu atmosferze ze strony władz państwowych. Kan-

18. C. NIZEWICZ, *Jak naprawia się obuwie w NRF*, Przegląd Drobnej Wytwórczości, 1964 z. 10, s. 20.

dydaci na rzemieślników przy wyborze zawodu kierują się bowiem przeważnie oceną rentowności rzemiosł. W małym stopniu odgrywa natomiast rolę w naturze uczniów tradycja zawodu. Można to zaobserwować w kominiarstwie, kołodziejstwie, szewstwie i krawiectwie męskim. Przytoczone w tabeli wskaźniki wykazują również stosunkowo mały udział uczniów w niektórych zawodach charakteryzujących się wysokim tempem wzrostu. Przeszkodą w dopływie uczniów do tych rzemiosł stała się niedostateczna liczba mistrzów. Opóźnia to właściwy rozwój części zawodów, których produkcja i usługi są szczególnie poszukiwane na rynku (budownictwo, wiertnictwo studzien, radiomechanika).

Zatrudnienie kobiet w rzemiośle lubuskim w badanym okresie stale wzrastało. Rozmieszczenie kobiet w poszczególnych zawodach wykazuje jednak znaczne dysproporcje. Zasadniczą część kobiet pracujących w rzemiośle znajduje tradycyjne zatrudnienie w krawiectwie damskim, fryzjerstwie, piekarstwie i fotografowaniu. W pozostałych natomiast zawodach podlegających szybkiemu rozwojowi praca kobiet posiada jeszcze charakter przypadkowy. Wskazuje to na panujący w rzemiośle tradycjonalizm, którego wyrazem są określone kierunki naboru kandydatek do nauki zawodów. W tej sytuacji występuje powoli nasycenie kobiet w pewnych zawodach i trudności w dalszej ich aktywizacji. Dalszy przyrost zatrudnienia kobiet w rzemiośle będzie więc w znacznym stopniu odzwierciedlał zmiany zachodzące w opinii publicznej na temat miejsca ich pracy zawodowej. Na tej bowiem drodze można osiągnąć stosunkowo znaczny przyrost pracujących kobiet.

TABELA NR 4

UDZIAŁ UCZNIÓW I KOBIEŃ W ZATRUDNIENIU NIEKTÓRYCH RZEMIOSŁ ZIEMI LUBUSKIEJ

Rzemiosło	Udział procentowy uczniów			Udział procentowy kobiet		
	1951	1960	1965	1951	1960	1965
Ogółem Ziemia Lubuska	8,5	19,4	23,9	7,8	11,5	16,4
w tym:						
Budownictwo	—	4,7	10,0	—	—	—
Instalatorstwo elektryczne	—	25,0	34,1	—	2,3	1,1
Kominiarstwo	10,9	15,2	14,6	1,0	1,3	3,8
Malarstwo	17,5	24,3	26,1	5,3	—	0,8
Wiertnictwo studz.	—	—	—	—	—	—
Zduństwo	—	12,1	13,5	—	3,0	—
Elektromechanika	14,3	18,8	29,6	—	3,1	3,7
Kowalstwo	3,3	10,9	15,0	—	—	0,3
Radiomechanika	—	5,9	7,4	25,0	—	3,7
Ślusarstwo	12,9	20,8	33,9	1,4	0,5	0,4
Ślusarstwo samochodowe	40,0	60,0	54,5	—	—	—
Wulkanizatorstwo	—	6,5	30,4	—	—	6,5
Zegarmistrzostwo	8,5	8,9	14,1	—	—	7,6
Kołodziejstwo	7,9	10,1	10,0	2,6	—	—
Stolarstwo	6,6	28,6	35,7	2,2	0,6	0,8
Rymarstwo	10,5	27,6	31,8	—	6,9	—
Szewstwo	2,9	7,8	5,2	2,9	1,6	4,0
Krawiectwo damskie	3,8	15,6	20,5	92,5	88,3	84,1
Krawiectwo męskie	2,5	30,9	29,0	2,8	6,3	17,5
Piekarstwo	9,8	27,6	31,2	4,3	16,8	28,5
Fryzjerstwo	1,0	7,0	39,0	6,1	40,0	58,3
Fotografowanie	6,5	12,0	14,7	1,0	15,4	27,3

Źródło: Materiały Izby Rzemieślniczej w Zielonej Górze.

Dotychczasowe rozważania nad rozwojem rzemiosła należałoby uzupełnić ilustracją przemian, jakie nastąpiły w poszczególnych powiatach. Zmiany granic administracyjnych większości powiatów w przeciągu lat 1950—1962 nie pozwalają na zbadanie wszystkich jednostek administracyjnych Ziemi Lubuskiej. Do analizy przyjęto więc te powiaty, w których nie nastąpiła zmiana obszaru, a więc powiaty miejskie: Zielona Góra i Gorzów Wlkp. oraz Strzelce Krajeńskie i Szprotawę. Dwie pierwsze jednostki administracyjne reprezentują największe skupiska ludności zatrudnionej w przemyśle oraz innych działach gospodarki narodowej. Powiat Strzelce Krajeńskie zatrudnia znaczną część ludności w rolnictwie i leśnictwie i stąd w pewnym stopniu reprezentuje tereny słabiej uprzemysłowione. Wreszcie powiat szprotawski można zaliczyć do jednostek o średnim stopniu uprzemysłowienia¹⁹.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 5 można stwierdzić, że stały rozwój rzemiosła występuje tylko w powiatach o charakterze miejskim. Najwyższe przy tym tempo przyrostu rzemiosła wystąpiło w Zielonej Górze, która ze względu na swój charakter stolicy Ziemi Lubuskiej charakteryzuje się stałym zwiększeniem liczby mieszkańców, a tym samym i potrzebą na wyroby i usługi rzemieślnicze. Analiza rozwoju poszczególnych zawodów w badanych powiatach nie wykazuje jednak zasadniczo odmiennych zależności od przedstawionych uprzednio w ramach rozważań nad ukształtowaniem się tych rzemiosł w całym województwie zielonogórskim. Nie oznacza to jednak, że w poszczególnych powiatach zachodzą dokładnie te same zależności. W zawodzie zduńskim reprezentującym szybko rozwijające się rzemiosła można zaobserwować odwrotną tendencję w powiatach miejskich. Jest to o tyle trudne do wytłuma-

TABELA NR 5

ROZWÓJ ZAKŁADÓW I ZATRUDNIENIA NIEKTÓRYCH RZEMIOSŁ
W POWIATACH ZIELONA GÓRA — MIASTO, GORZÓW — MIASTO
ORAZ STRZELCE KRAJEŃSKIE I SZPOTAWA
W STOSUNKU DO ROKU 1960

Rzemiosło	Powiaty*)	Zakłady			Zatrudnienie		
		1951	1960	1965	1951	1960	1965
Ogółem	Z.G.	54,5	189**	133,9	49,6	363**	165,6
	G.	59,0	200	118,0	48,3	400	144,8
	S.K.	51,4	140	92,1	37,4	198	93,4
	Sz.	51,5	97	96,9	37,8	143	95,1
Budownictwo	Z.G.	—	1	700,0	—	3	1033,0
	G.	40,0	5	180,0	7,7	26	138,5
	S.K.	—	3	300,0	—	5	200,0
	Sz.	—	2	150,0	—	4	75,0
Instalatorstwo elektryczne	Z.G.	100,0	1	600,0	25,0	4	375,0
	G.	16,6	6	100,0	16,6	12	133,3
	S.K.	—	3	133,3	—	5	100,0
	Sz.	—	—	2**	—	—	2**

19. Na podstawie danych statystycznych z 1962 i 1963 r. (Rocznik Statystyczny województwa zielonogórskiego 1963—1964, Zielona Góra 1964, s. 21—22, 42—47).

(c. d. tabeli 5)

Rzemiosło	Powiaty*)	Zakłady			Zatrudnienie		
		1951	1960	1965	1951	1960	1965
Kominiarstwo	Z.G.	57,1	7	114,2	60,0	10	130,0
	G.	100,0	5	180,0	122,2	9	122,2
	S.K.	25,0	8	87,5	20,0	15	73,3
	Sz.	100,0	3	166,6	62,5	8	87,5
Malarstwo	Z.G.	22,2	9	166,6	21,9	32	165,6
	G.	33,3	6	183,3	14,8	27	133,3
	S.K.	11,1	9	100,0	7,2	14	100,0
	Sz.	20,0	5	180,0	11,1	9	166,6
Zduństwo	Z.G.	—	3	66,6	—	3	66,6
	G.	2**	—	1**	3*	—	1*
	S.K.	—	3	100,0	—	3	133,3
	Sz.	—	1	100,0	—	1	100,0
Elektromechanika	Z.G.	66,6	3	133,3	33,3	6	150,0
	G.	50,0	2	50,0	66,6	3	66,6
	S.K.	—	2	—	—	2	—
	Sz.	—	2	—	—	2	—
Kowalstwo	Z.G.	100,0	3	100,0	50,0	6	50,0
	G.	100,0	2	50,0	125,0	4	25,0
	S.K.	55,0	20	60,0	52,5	21	62,0
	Sz.	26,7	15	60,0	25,0	16	69,0
Radiomechanika	Z.G.	33,3	3	133,3	33,3	3	200,0
	G.	50,0	2	50,0	50,0	2	100,0
	S.K.	—	—	—	—	—	—
	Sz.	100,0	1	100,0	100,0	1	100,0
Ślusarstwo	Z.G.	55,5	9	66,5	60,0	15	60,0
	G.	52,6	19	84,2	60,7	28	167,9
	S.K.	40,0	5	100,0	28,6	7	114,2
	Sz.	33,3	6	66,6	33,3	6	66,6
Ślusarstwo samochodowe	Z.G.	80,0	5	340,0	39,0	18	366,6
	G.	25,0	4	175,0	22,2	9	222,0
	S.K.	—	3	66,6	—	5	40,0
	Sz.	—	—	—	—	—	—
Wulkanizatorstwo	Z.G.	—	3	100,0	—	10	160,0
	G.	33,3	3	66,6	25,0	4	75,0
	S.K.	—	3	100,0	—	3	100,0
	Sz.	—	1	100,0	—	1	200,0
Zegarmistrzostwo	Z.G.	20,0	10	110,0	16,7	12	108,5
	G.	100,0	8	87,5	100,0	13	78,0
	S.K.	66,6	3	100,0	66,6	3	100,0
	Sz.	25,0	4	50,0	25,0	4	50,0
Kołodziejstwo	Z.G.	—	—	—	—	—	—
	G.	—	—	—	—	—	—
	S.K.	60,0	5	80,0	60,0	5	80,0
	Sz.	100,0	2	50,0	100,0	2	100,0
Stolarstwo	Z.G.	50,0	12	200,0	77,7	36	200,0
	G.	21,2	14	100,0	20,0	20	210,0
	S.K.	—	9	133,3	—	13	146,0
	Sz.	20,0	5	60,0	33,3	10	33,3

(c. d. tabeli 5)

Rzemiosło	Powiaty*)	Zakłady			Zatrudnienie		
		1951	1960	1965	1951	1960	1965
Rymarstwo	Z.G.	100,0	1	—	100,0	2	—
	G.	50,0	2	50,0	50,0	4	125,0
	S.K.	50,0	2	50,0	50,0	2	50,0
	Sz.	100,0	1	—	100,0	1	—
Szewstwo	Z.G.	70,0	20	95,0	56,0	25	83,5
	G.	120,0	20	65,0	123,3	30	80,0
	S.K.	63,5	11	82,0	75,0	12	75,0
	Sz.	87,5	8	125,0	100,0	10	120,0
Krawiectwo damskie	Z.G.	11,8	17	94,3	6,6	30	100,0
	G.	90,0	10	110,0	76,5	17	74,0
	S.K.	75,0	4	150,0	75,0	4	150,0
	Sz.	20,0	5	60,0	20,0	5	60,0
Krawiectwo męskie	Z.G.	57,7	26	88,5	53,4	43	97,7
	G.	100,0	21	114,0	49,0	43	100,0
	S.K.	100,0	18	68,0	100,0	23	69,7
	Sz.	54,0	13	61,5	53,0	17	47,0
Piekarstwo	Z.G.	78,0	9	100,0	67,0	21	138,0
	G.	109,0	11	100,0	153,8	26	150,0
	S.K.	33,3	3	33,3	28,6	7	43,0
	Sz.	—	4	150,0	—	15	127,0
Fryzjerstwo	Z.G.	30,0	9	133,3	20,0	15	167,0
	G.	50,0	10	110,0	25,0	20	175,0
	S.K.	45,5	11	85,0	22,2	27	103,7
	Sz.	16,7	12	100,0	9,1	22	118,2
Fotografowanie	Z.G.	28,6	7	143,0	23,0	13	131,0
	G.	87,5	8	113,3	66,7	12	133,3
	S.K.	25,0	4	75,0	50,0	4	75,0
	Sz.	50,0	4	100,0	66,6	6	83,3

*) Z.G. — powiat Zielona Góra—miasto, G — powiat Gorzów—miasto, S.K. — powiat Strzelce Krajeńskie, Sz — powiat Szprotawa.

**) liczby absolutne.

Źródło: Materiały Izby Rzemieślniczej w Zielonej Górze.

czenia, gdyż stare budownictwo w tych miastach winno stwarzać zapotrzebowanie na prace wspomnianego zawodu. Przypuszczać należy, że do tej pory potrzeby zaspokajamy w sposób wystarczający rzemiosło uspołecznione. W ślusarstwie samochodowym rozwój zakładów widoczny jest tylko w powiatach miejskich, gdyż te posiadają najwięcej pojazdów mechanicznych. Rzemiosła zaliczone uprzednio pod względem rozwoju w jednych powiatach wykazują tendencję wzrostu, a w innych zaniku, (np. w powiecie Szprotawa upadek ślusarstwa, zegarmistrzostwa i krawiectwa damskiego). W niektórych powiatach można także zauważyć rozwój rzemiosł, które w całym województwie wykazywały spadkową tendencję. Zjawisko takie występuje na terenie Zielonej Góry w elektromechanice oraz w powiecie Szprotawa w szewstwie.

Przeprowadzona analiza rozwoju rzemiosła na Ziemi Lubuskiej nie dostarczyła dotąd odpowiedzi, jak przedstawia się aktualna sytuacja w zakresie ob-

TABELA 6

LICZBA LUDNOŚCI PRZYPADAJĄCA NA JEDNEGO ZATRUDNIONEGO NIEKTÓRYCH RZEMIOSŁ
W ROKU 1965 WEDŁUG POWIATÓW W TYSIĄCACH OSÓB

Lp.	Rzemiosta	Ziemia Lubuska Ogółem	Głogów	m. Gorzów Wlkp.	Gorzów Wlkp.	Krosno Odrzańskie	Lubsko	Międzyrzecz	Nowa Sól	Ślubice	Sirzelce Krajeńskie	Sulechów	Sulecin	Szprotawa	Świebodzin	Wschowa	m. Zielona Góra	Zielona Góra	Żagań	Zary
	Stan ludności	847,2	52,0	67,3	61,1	45,6	36,7	46,2	67,2	37,2	45,0	39,4	33,9	37,6	40,2	35,4	62,8	32,2	46,0	59,4
1.	Budownictwo	2,4	2,0	1,9	3,1	5,1	2,6	4,2	2,7	4,1	4,5	1,1	1,7	12,5	1,6	0,9	2,0	3,6	5,1	8,5
2.	Instalatorstwo elektryczne	4,8	4,7	4,2	12,2	11,4	9,2	3,1	3,4	6,2	9,0	2,1	4,2	18,8	3,7	3,2	4,2	3,6	6,6	5,4
3.	Kominiarstwo	6,5	6,5	6,1	5,1	4,6	7,3	11,5	6,7	5,3	4,1	7,9	6,8	5,4	13,4	17,7	4,8	6,4	4,6	29,7
4.	Malarstwo	2,3	5,2	1,9	3,6	2,8	3,7	2,1	2,3	6,2	3,7	1,5	1,6	2,5	1,5	1,8	1,2	2,3	2,3	3,2
5.	Wiernictwo studzienne	28,2	—	67,3	12,2	45,6	—	—	22,4	18,6	—	—	8,5	37,6	5,0	—	62,8	32,2	15,4	—
6.	Zduństwo	11,5	13,0	67,3	12,2	45,6	18,3	46,2	9,6	7,4	11,2	6,6	4,8	37,6	10,0	3,5	31,4	32,2	6,6	59,4
7.	Elektromechanika	31,4	17,3	33,7	61,1	45,6	—	9,2	22,4	—	—	—	—	—	40,2	17,7	7,0	—	—	—
8.	Kowalstwo	2,7	2,0	67,3	1,7	3,8	2,5	1,6	3,4	4,1	3,5	1,5	2,0	3,4	1,8	0,9	20,9	4,0	6,6	3,5
9.	Radiomechanika	31,4	26,0	33,7	20,4	22,8	—	—	22,4	12,4	—	39,4	33,9	37,6	—	35,4	10,5	—	46,0	59,4
10.	Ślusarstwo	3,7	3,5	1,4	6,8	15,2	18,3	3,3	3,4	9,3	5,6	2,9	2,8	9,4	2,0	2,0	7,0	5,4	3,5	6,6
11.	Ślusarstwo samoходowe	6,3	26,0	3,4	—	6,5	7,3	9,2	18,8	37,2	22,5	6,6	—	—	40,2	3,9	0,9	—	—	9,9
12.	Wulkanizatorstwo	18,4	26,0	22,4	30,5	15,2	—	46,2	33,6	18,6	15,0	9,8	17,0	18,8	—	35,4	3,9	—	46,0	29,7
13.	Zegarmistrzostwo	9,2	6,5	6,7	15,3	7,6	18,3	11,5	7,5	12,4	15,0	9,8	11,3	18,8	8,0	5,9	4,3	—	9,2	11,9
14.	Kołodziejstwo	14,1	8,7	—	12,2	45,6	—	5,8	22,4	—	11,2	2,5	33,9	18,8	13,4	4,4	—	32,2	23,0	—
15.	Stolarstwo	2,1	4,0	1,6	1,9	3,1	7,3	2,4	2,2	18,6	2,4	1,8	2,3	12,5	2,9	0,7	0,9	1,6	6,6	3,7
16.	Rymarstwo	38,5	—	13,5	61,1	—	—	46,2	22,4	—	45,0	19,7	11,3	—	10,0	17,7	—	—	—	—
17.	Szewstwo	3,3	3,7	2,8	5,5	5,1	5,2	5,1	2,3	6,2	5,0	3,3	4,2	3,1	2,9	2,2	2,1	10,7	4,6	2,0
18.	Krawiectwo damskie	4,3	2,6	2,8	20,4	5,7	9,2	5,8	4,2	7,4	7,5	3,3	8,5	12,5	2,4	1,8	2,1	32,2	7,7	6,6
19.	Krawiectwo męskie	2,3	2,5	1,6	7,6	2,7	4,6	2,0	1,5	2,3	2,8	2,6	4,2	4,7	2,1	1,6	1,5	6,4	2,7	1,7
20.	Piekarstwo	2,8	2,3	1,7	3,1	2,4	3,3	3,6	1,5	—	15,0	2,6	6,8	2,0	5,7	2,0	2,2	3,2	2,9	9,9
21.	Fryzjerstwo	1,9	1,7	1,9	5,6	3,2	2,5	1,4	3,1	3,4	1,6	3,3	2,8	1,5	1,7	1,9	2,5	4,6	0,8	1,2
22.	Fotografowanie	5,9	4,7	4,2	12,2	7,6	7,3	6,6	9,6	4,7	15,0	3,3	4,8	7,5	5,0	5,9	3,7	16,1	4,6	7,4

sługi społeczeństwa. Lukę tę wypełniają obliczenia ilości mieszkańców przypadających na jednego pracownika zatrudnionego w wybranych zawodach na terenie powiatów województwa zielonogórskiego (tabela 6).

Dane tabeli 6 nasuwają kilka ciekawych spostrzeżeń. Trzeba stwierdzić, że warunki obsługi społeczeństwa przez rzemiosło indywidualne są zróżnicowane w poszczególnych zawodach. Najlepsze są one ze strony fryzjerstwa, stolarstwa, krawiectwa męskiego, budownictwa, kowalstwa, piekarstwa, szewstwa i ślusarstwa. Najgorzej przedstawia się podaż usług w zawodach rymarskich, wiertnictwie studzien, radiomechanice i elektromechanice. Bardziej jednak istotnym jest stopień dostępności danego zawodu, w poszczególnych powiatach. Najkorzystniejsza sytuacja w zakresie obsługi ludności występuje w powiecie Wschowa, a następnie w miastach Zielona Góra i Gorzów Wlkp. W dalszej kolejności można wymienić powiaty Głogów, Nowa Sól, Sulechów i Świebodzin. Podaż usług rzemieślniczych na tych terenach można uznać za zadowalającą. W odróżnieniu od wymienionych powiatów najgorsze warunki obsługi ludności przez rzemiosło indywidualne występują w powiecie Lubska oraz Żary. Zdecydowanie niedostateczna podaż usług rzemiosła ma miejsce także w powiatach gorzowskim, Krosno Odrzańskie, Słubice, Strzelce Krajeńskie, Szprotawa, zielonogórskim i Żagań. W niektórych spośród wymienionych jednostek administracyjnych nie spotykamy w ogóle pewnych zawodów rzemieślniczych.

Niedobór ten częściowo wypełnia spółdzielczość pracy i państwowe przedsiębiorstwa przemysłu terenowego. Należy jednak podkreślić, że rzemiosło indywidualne jest w dalszym ciągu zasadniczym gestorem podaży usług dla ludności. Udział rzemiosła indywidualnego w zatrudnieniu pracowników wykonujących usługi wynosi 63,8%, podczas, gdy spółdzielczości pracy 33,6%, a państwowego przemysłu terenowego 2,6%²⁰. Wśród pracowników rzemiosła indywidualnego zachodzi jednak trudność wyodrębnienia tej grupy, która zajmuje się wyłącznie produkcją. Stąd przedstawiony wskaźnik można uważać za częściowo zawyżony.

W oparciu o wartość wykonywanych usług opłaconych bezpośrednio przez ludność udział rzemiosła wynosi 56,2%, przemysłu terenowego 5%, a spółdzielczości pracy 38,8%. Sądzić można, że nie jest to także obraz rzeczywisty, gdyż rzemieślnicy zaniżają częściowo swoje obroty. Prawdziwy udział rzemiosła w obsłudze ludności będzie prawdopodobnie na pograniczu obu przedstawionych wskaźników, a więc około 60%.

Przytoczone dane obrazujące rozwój rzemiosła indywidualnego oraz jego udział w obsłudze ludności wskazują, że odgrywa ono istotną rolę w życiu gospodarczym Ziemi Lubuskiej. Tym samym posiada ono dalszą perspektywę rozwoju w tym regionie.

20. Materiały Wydziału Przemysłu PWRN w Zielonej Górze.